

การพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา

ระวีรัฐ รุ่งโรจน์*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อเปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล ก่อนและหลังการเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลและเพื่อเปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม หลังเข้าร่วมการทดลองโปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล กลุ่มตัวอย่างเป็นอาสาสมัครนักศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสกลนคร ที่มีคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลตั้งแต่เปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 25 ลงมา จำนวน 40 คน แล้วสุ่มอาสาสมัครอย่างง่ายเข้าเป็นกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม กลุ่มละ 20 คน กลุ่มทดลองเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรม ส่วนกลุ่มควบคุมไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรม

ผลการวิจัยในครั้งนี้ 1) นักศึกษามีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลหลังการเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล มีคะแนนสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 2) นักศึกษามีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลหลังการเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล มีคะแนนสูงกว่านักศึกษาที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

คำสำคัญ: การสื่อสารระหว่างบุคคล โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา ฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา

* บริษัท กรุงไทยเอกซ่าประกันชีวิต จำกัด (มหาชน) เลขที่ 9 อาคาร จี ทาวเวอร์ แกรนด์ รามา 9 ชั้น 1,20-27 ถนน พระราม 9 แขวง
ห้วยขวาง เขตห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร 10310

Development of the interpersonal communication competences by using psychological training program

Ravirath Rungroth*

Abstract

The purposes of this study were to compare the competency of interpersonal communication both before and after attending a psychological training program and to compare the competency levels in terms of interpersonal communication between the experimental and the control group after attending the psychological training program. The sample group for this research was forty vocational student volunteers from the Office of the Vocational Education Commission in the northeast region of Sakon nakhon province, which has an interpersonal communication score below the 25th percentile. They were selected by simple random sampling into two groups; an experimental group and a control group. Each group consisted of twenty samples, the experimental group attended the program, but the control group did not attend.

The results of the study were as follows; 1) The study found that the interpersonal communication competency scores after attending the psychological training program were higher than before and attending training was a statistically factor at a level of .05. 2) The study also found that the interpersonal communication competency scores after attending the psychological training program were higher than those participants who did not attend training at a statistically significant level of .05 level.

Keywords: Interpersonal communication, Psychological training program, Psychological training

---

* Krungthai-AXA Life Insurance Public Company Limited, 9 G Tower Grand Rama 9 Floor 1,20-27, Rama 9 Road, Huai Khwang, Huai Khwang, Bangkok 10310

บทนำ

จากการศึกษาผลการดำเนินงานในรอบ 9 ปีของการปฏิรูปการอาชีวศึกษา (พ.ศ.2542 - 2551) โดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา พบว่า การพัฒนาคุณภาพการศึกษาและผู้เรียนในระดับอาชีวศึกษา มีสมรรถนะไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน กำลังคนที่ผลิตออกมาขาดคุณลักษณะด้านความรู้และทักษะที่จำเป็นอย่างพอเพียง เช่น ทักษะด้านการสื่อสาร (ดวงนภา มกรานุรักษ์, 2554, น. 6 – 7) โดยผลการวิจัยด้านคุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษาทางการอาชีวศึกษาไทยในทศวรรษหน้า (พ.ศ. 2554 - 2564) ของดวงนภา มกรานุรักษ์ (2554, น. 137) พบว่า คุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษาต้องเป็นผู้มีความสามารถในการสื่อสารที่ดี สอดคล้องกับผลสรุปข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ.2552 - 2561) ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ที่พบว่า คุณลักษณะของคนไทยยุคใหม่ หรือ คุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษาต้องมีความสามารถในการสื่อสาร (ดวงนภา มกรานุรักษ์, 2554, น. 63 – 64) สอดคล้องกับกรอบมาตรฐานคุณวุฒิอาชีวศึกษาแห่งชาติ (พงศ์เทพ เทพกาญจนา, 2556) ระบุว่า คุณภาพของผู้สำเร็จการศึกษาทุกระดับคุณวุฒิ ประเภทวิชาและสาขาวิชา ต้องมีด้านสมรรถนะหลักและสมรรถนะทั่วไป ได้แก่ ความรู้และทักษะการสื่อสาร

จากประเด็นการสื่อสารในบริบทของนักศึกษาอาชีวศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ทำการสัมภาษณ์รองผู้อำนวยการสถานศึกษา วิทยฐานะรองผู้อำนวยการชำนาญการ และครู วิทยฐานะครูชำนาญการพิเศษ สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ได้รับการสะท้อนสภาพปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารของนักศึกษา พบว่า นักศึกษาควรสื่อสารให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในส่วนที่เป็นข้อมูล ความคิดเห็น อารมณ์และความรู้สึกของกลุ่มสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถสื่อสารแบบเผชิญหน้าในสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นักศึกษาควรเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในเรื่องการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคล ควรมีโอกาสส่งเสริมการสื่อสารระหว่างบุคคล เช่น การฝึกอบรม เพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตให้นักศึกษาเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในด้านการสื่อสารอย่างมีคุณภาพ สอดคล้องกับสกลวรเจริญศรี (2550 น. 4) ที่ได้สัมภาษณ์ผู้บริหาร คณะอาจารย์ และกลุ่มผู้ปกครองเครือข่าย และอภิปรายกลุ่มกับนักศึกษาวิทยาลัยอาชีวศึกษา พบว่า นักศึกษาอาชีวศึกษาซึ่งอยู่ในวัยรุ่น ขาดทักษะในการดำเนินชีวิตด้านการสื่อสารและติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ดังนั้น ผู้วิจัยจึงตระหนักถึงความจำเป็นในการพัฒนาโปรแกรมการฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา ที่ช่วยพัฒนาความสามารถในการสื่อสาร

ระหว่างบุคคล ให้แก่นักศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ซึ่งวิธีการฝึกอบรมจะ ช่วยส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และความสามารถที่สูงขึ้น (สุจิตรา ธนานันท์, 2554 น. 49) อนันท์ งามสะอาด (2553, น. 5) ได้กล่าวถึงแนวทางการดำเนินงานกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนอาชีวศึกษา ว่า ควรพิจารณาการพัฒนาหลักสูตรฐานสมรรถนะ บ่มเพาะให้ผู้เรียนใฝ่หาความรู้ เสริมสร้างให้มี สมรรถนะด้านการสื่อสาร อีกทั้งการศึกษาเรื่องการสื่อสารสามารถช่วยพัฒนาทักษะทางการสื่อสาร ได้ การเรียนรู้เกี่ยวกับการสื่อสารและการฝึกฝนทักษะการสื่อสาร สามารถทำให้สามารถสื่อสารได้ อย่างมีประสิทธิภาพ (Hargie, 2006, น. 2 อ้างอิงใน Wood, 2012, น. 2) โดยผู้วิจัยใช้คุณลักษณะการ ส่งเสริมการสื่อสารระหว่างบุคคลของ โจเซฟ เอ เดวิตโต (DeVito, 2013)

จากความสำคัญและความจำเป็นตามที่ได้ศึกษาประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยตระหนักถึงความ จำเป็นที่จะต้องพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของนักศึกษาอาชีวศึกษา สังกัด สำนักงานการอาชีวศึกษา โดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา ซึ่งผู้วิจัยมุ่งหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การ วิจัยในครั้งนี้ จะเป็นแนวทางให้ครู อาจารย์ในสถาบันการศึกษา นำผลการวิจัยไปใช้ฝึกอบรม นักเรียน นักศึกษา ตลอดจนเป็นประโยชน์แก่วิทยากรฝึกอบรม นักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หน่วยงาน ภาครัฐและเอกชน ในการนำโปรแกรมฝึกอบรมไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามบริบทต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อเปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลก่อนและหลังการเข้าร่วม โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล
2. เพื่อเปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลองและกลุ่ม ควบคุม หลังเข้าร่วมการทดลอง โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการ สื่อสารระหว่างบุคคล

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ นักศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การอาชีวศึกษา เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสกลนคร ได้แก่ วิทยาลัยเทคนิคสกลนคร จำนวน 5,176 คน วิทยาลัยสารพัดช่างสกลนคร 1,422 คน วิทยาลัยการอาชีพพรรณานิคม จำนวน

930 คน และวิทยาลัยการอาชีพสว่างแดนดิน จำนวน 2,601 คน รวมจำนวนนักศึกษาทั้งสิ้น 10,129 คน (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและกำลังคนอาชีวศึกษา, 2556)

กลุ่มตัวอย่างที่ทำแบบวัดความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นนักศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสกลนคร จำนวน 370 คน ซึ่งได้มาจากการเปิดตารางสำหรับพิจารณาขนาดของกลุ่มตัวอย่างของ Krejcie, R.V. และ Morgan, D.W. (อ้างในสุทธิติ ชัดติยะ และวิไลลักษณ์ สุวจิตตานนท์, 2554, น.114) กลุ่มตัวอย่างที่สมัครใจเข้าร่วม โปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา เป็นอาสาสมัครที่มีคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลตั้งแต่เปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 25 ลงมา (ระพินทร์ โพธิ์ศรี, 2553, น. 22) จำนวน 40 คน แล้วสุ่มอาสาสมัครอย่างง่ายเข้าเป็นกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม กลุ่มละ 20 คน กลุ่มทดลองเข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรมเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล ส่วนกลุ่มควบคุมไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรม

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรอิสระ ได้แก่ โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล

ตัวแปรตาม ได้แก่ ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคล หมายถึง การสื่อสารของบุคคลอย่างน้อย 2 คน ที่มีความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกัน เป็นการติดต่อกันแบบเผชิญหน้า เพื่อสื่อความหมายร่วมกันในส่วนที่เป็นความรู้ ความคิด ความรู้สึก ทั้งในรูปวัจนภาษาและอวัจนภาษา มีการแลกเปลี่ยนบทบาทในการเป็นผู้รับและส่งสาร ทำให้เกิดการสื่อสารแบบสองทาง อันก่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายร่วมกันทั้งสองฝ่าย (ณัฐชุตตา วิจิตรจามรี, 2553 น. 120; นุชบา สุธีธร, 2551, น. 334; ชิตาภา สุขพล้ำ, 2548, น. 16; รจิตลักษณ์ แสงอุไร, 2548, น. 113; DeVito, 2013, น. 5; Floyd, 2011, น. 14, Wood, 2012, น. 32) สำหรับการพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดคุณลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลของ โจเซฟ เอ เดวิตโต (DeVito, 2013) จำนวน 12 ด้าน

ได้แก่ 1) สติ (Mindfulness) 2) ความไวต่อเรื่องวัฒนธรรม (Cultural Sensitivity) 3) การเข้าถึงผู้อื่น (Other-Orientation) 4) การเปิดเผย (Openness) 5) อัดตการสื่อสาร (Metacommunication) 6) ความใกล้ชิด (Immediacy) 7) ความยืดหยุ่น (Flexibility) 8) การแสดงออก (Expressiveness) 9) ความรู้สึกร่วม (Empathy) 10) การสนับสนุน (Supportiveness) 11) ความเท่าเทียมกัน (Equality) และ 12) การจัดการการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Management)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการฝึกอบรม ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของการฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา หมายถึง กระบวนการจัดการเรียนรู้ให้แก่บุคคล โดยมุ่งเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) ความเข้าใจ (Understand) ทักษะ (Skill) และทัศนคติ (Attitude) เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ในการดำเนินการฝึกอบรม ผู้วิจัยใช้เทคนิคการฝึกอบรม เพื่อถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และทัศนคติ แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เรียนรู้ ได้แก่ การระดมสมอง, การประชุมกลุ่มย่อย, กรณีศึกษา, การแสดงบทบาทสมมติ, การใช้กิจกรรมนันทนาการ, การบรรยาย และการสาธิต (ฉัฐวิณี สิทธิศิริอรอด, 2555, น. 149 – 163; สมคิด บางโม, 2551, น. 85 - 93)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคการให้คำปรึกษา ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของการให้คำปรึกษา หมายถึง กระบวนการของสัมพันธภาพระหว่างผู้ให้บริการปรึกษา ซึ่งเป็นนักวิชาชีพที่ได้รับการฝึกอบรมกับผู้รับบริการซึ่งต้องการความช่วยเหลือ เพื่อให้ผู้รับบริการเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และเข้าใจสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น ได้ปรับปรุงทักษะในการตัดสินใจและทักษะในการแก้ปัญหา ตลอดจนปรับปรุงความสามารถในการที่จะทำให้อัตนเองพัฒนาขึ้น ในการดำเนินการฝึกอบรม ผู้วิจัยใช้เทคนิคการให้คำปรึกษา เพื่อให้ผู้เข้าอบรมเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และเข้าใจสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น ได้แก่ เทคนิคการให้คำปรึกษากลุ่มแบบยึดบุคคลเป็นศูนย์กลาง เทคนิคการให้คำปรึกษากลุ่มแบบพฤติกรรมนิยม เทคนิคการให้คำปรึกษากลุ่มแบบวิเคราะห์สัมพันธภาพ เทคนิคการให้คำปรึกษากลุ่มแบบเกสตัลท์ และเทคนิคการให้คำปรึกษาที่เน้นความคิด เช่น การฟังอย่างใส่ใจ การเงียบ การยอมรับทางบวกอย่างไม่มีเงื่อนไข การเสริมแรง การแสดงตัวตน การสอน การให้ข้อมูลย้อนกลับ การแสดงบทบาทสมมติ การซักถาม การอธิบาย และการซ่อมบ (วัชรินทร์พรมย์, 2550, น. 61 - 117)

โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาเพื่อพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยมีวัตถุประสงค์

1) เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างบุคคล 2) เพื่อให้ นักศึกษาได้ ส่งเสริมการสื่อสารระหว่างบุคคลด้วยกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ตามโปรแกรมฝึกอบรม และ 3) เพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ฝึกอบรมการสื่อสารระหว่างบุคคลให้แก่ นักศึกษา โดยใช้คุณลักษณะ การสื่อสารระหว่างบุคคลของเดวิต (DeVito, 2013) 12 ด้าน โดยมีลำดับขั้นตอนการดำเนิน โปรแกรมฝึกอบรมตามแนวคิดเชิงระบบ (System Approach) อันประกอบด้วย 1) ขั้นตอนป้อนเข้า (Input) 2) ขั้นตอนกระบวนการ (Process) และ 3) ขั้นตอนผลผลิต (Output) (ฉัฐวิณี ธิทธิศิริอรธร, 2555, น. 13 – 14; สมคิด บางโม, 2551, น. 17 – 18)

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยแบบกึ่งทดลอง (Quasi Experiment Research) โดยใช้รูปแบบการ ทดลองที่มีกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม วัดตัวแปรตามก่อนและหลังการทดลอง และเปรียบเทียบ คะแนนระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม (สุทธิดี ชัดติยะและวิไลลักษณ์ สุวจิตตานนท์, 2553, น.327)

1. การรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยสร้างแบบวัดความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลตามแนวคิดของเดวิต (DeVito, 2013) 12 ด้าน โดยให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านจิตวิทยาการให้คำปรึกษา ด้านการฝึกอบรม และ ด้านพฤติกรรมศาสตร์ เป็นผู้พิจารณาตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับนิยามศัพท์ ปฏิบัติการ แล้วนำแบบวัดที่ปรับปรุงแล้ว จำนวน 60 ข้อ ไปทดลองใช้ (Try out) กับนักศึกษาที่มี คุณลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจริง จำนวน 60 คน แล้วนำผลมาวิเคราะห์คะแนนรายข้อกับ คะแนนรวม ค่าความเชื่อมั่น และความสอดคล้องภายใน โดยการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha coefficient) ของครอนบัก (Cronbach) ได้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา เท่ากับ .94 เมื่อได้แบบวัดฉบับ สมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยได้นำแบบวัดไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างจริง จำนวน 370 คน แล้วนำข้อมูลมา วิเคราะห์ผลคะแนนเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่านัยสำคัญทางสถิติ

ผู้วิจัยสร้างโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้การฝึกอบรม เชิงจิตวิทยา ตามแนวคิดของเดวิต (DeVito, 2013) 12 ด้าน โดยให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านจิตวิทยาการ ให้คำปรึกษา ด้านการฝึกอบรม และด้านพฤติกรรมศาสตร์ เป็นผู้พิจารณาตรวจสอบความสอดคล้อง ระหว่างโปรแกรมกับวัตถุประสงค์ แล้วนำโปรแกรมที่ปรับปรุงแล้ว ไปทดลองใช้ (Try out) กับ

นักศึกษาที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจริง จำนวน 20 คน เมื่อได้โปรแกรมฉบับสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยนำโปรแกรมไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างจริง ซึ่งเป็นผู้ที่มีคะแนนจากแบบวัดความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลตั้งแต่เปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 25 ลงมา จำนวน 20 คน เข้าร่วมโปรแกรมฝึกอบรมระยะเวลา 2 วัน แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ผลคะแนนเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่านัยสำคัญทางสถิติ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบสมมติฐาน โดย 1) เปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลก่อนและหลังการเข้าร่วมโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา ของกลุ่มทดลอง โดยใช้สถิติทดสอบค่าเฉลี่ยของตัวอย่างกลุ่มเดียว (t-test for dependent Samples) 2) เปรียบเทียบความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม หลังเข้าร่วมการทดลองโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา โดยใช้สถิติทดสอบค่าเฉลี่ยของตัวอย่างสองกลุ่ม (t-test for independent Samples)

ผลการวิจัย

การวิเคราะห์ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล ก่อนและหลังการเข้าร่วมโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา

ตาราง 1 คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลอง

คะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล	ก่อนทดลอง		หลังทดลอง		df	T	p-value
	$\bar{x}$	SD	$\bar{x}$	SD			
โดยรวม	3.47	0.35	4.17	0.44	19	6.73*	0.00

*มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ($p < 0.05$)

ตาราง 1 พบว่า คะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลอง ก่อนเข้าโปรแกรมมีคะแนนเฉลี่ย 3.47 (SD = 0.35) และหลังเข้าโปรแกรมมีคะแนนเฉลี่ย 4.17 (SD = 0.44) ดังนั้น หลังเข้าโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้โปรแกรม

ฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา นักศึกษาอาชีวศึกษากลุ่มทดลอง มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล ทั้งรายด้านและโดยรวมสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

การวิเคราะห์ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลอง หลังเข้าร่วมการทดลอง โปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยากับกลุ่มควบคุมที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรม

ตาราง 2 คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม

คะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล	n	$\bar{x}$	SD.	df	T	p-value
ก่อนทดลอง						
กลุ่มทดลอง	20	3.47	0.35	38	0.80	0.24
กลุ่มควบคุม	20	3.52	0.22			
หลังทดลอง						
กลุ่มทดลอง	20	4.17	0.44	38	7.20*	0.00
กลุ่มควบคุม	20	3.51	0.23			

*มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ($p < 0.05$)

ตาราง 2 พบว่า ก่อนการทดลองเข้าโปรแกรมกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม มีคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลเฉลี่ยใกล้เคียงกัน คือ 3.47 (SD = 0.35) และ 3.52 (SD = 0.22) ตามลำดับ โดยไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 หลังการทดลองเข้าโปรแกรม พบว่า กลุ่มทดลองมีคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่ากลุ่มควบคุม โดยกลุ่มทดลองมีคะแนนเฉลี่ย 4.17 (SD = 0.44) และกลุ่มควบคุมมีคะแนนเฉลี่ย 3.51 (SD = 0.23) ดังนั้น หลังเข้าโปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา นักศึกษาอาชีวศึกษากลุ่มทดลอง มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่ากลุ่มควบคุมที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

สรุปและอภิปรายผล

1. สมมติฐานการวิจัยข้อที่ 1 นักศึกษาอาชีวศึกษา หลังเข้าร่วม โปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมโปรแกรม ผลการวิจัยพบว่า คะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของกลุ่มทดลอง ก่อนเข้าโปรแกรมมีคะแนนเฉลี่ย 3.47 (SD = 0.35) และหลังเข้าโปรแกรมมีคะแนนเฉลี่ย 4.17 (SD = 0.44) ดังนั้น หลังเข้าโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา นักศึกษาอาชีวศึกษากลุ่มทดลอง มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สอดคล้องตามสมมติฐานการวิจัยข้อที่ 1

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ปัจจัยจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งนักศึกษาที่เข้าโปรแกรมฝึกอบรม เป็นอาสาสมัครที่สมัครใจเข้าร่วมโปรแกรม จึงมีความรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ตามสัญญาที่ให้ไว้ด้วยตนเอง (Self-Engagement) ทำให้จัดการรับผิดชอบสิ่งต่างๆ ได้มีประสิทธิภาพ มีความทุ่มเทจริงจัง ในสิ่งที่จะทำมีความตระหนัก ประจักษ์ชัดด้วยตนเองว่า ตนสามารถเปลี่ยนแปลงจากการกระทำได้ด้วยตนเอง (ฐานิยา ตันตระกูล, 2553, น. 79) ผู้วิจัยสังเกตได้จากนักศึกษามีความใส่ใจ ตั้งใจ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทั้งแบบเดี่ยว และแบบกลุ่ม สามารถร่วมแสดงความคิดเห็น อภิปราย เสนอแนะ ตอบคำถามจากใบงานและวิทยากร ได้ สอดคล้องกับมารุต พัฒนาผล, (2557, น. 52) ที่กล่าวว่า การรับรู้ความสามารถของตน (Self-efficacy) เป็นการรับรู้ว่าคุณมีความสามารถในการที่จะทำอะไรบางสิ่งบางอย่างได้ประสบความสำเร็จ ซึ่งนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ สิ่งนั้นจนบรรลุเป้าหมาย หากผู้เรียนรับรู้ว่าคุณมีความสามารถแล้ว จะเป็นแรงผลักดันให้มีความตั้งใจ มุ่งมั่น พยายามในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Eisenberger Antonio & Bertrando, 2005 อ้างอิงในมารุต พัฒนาผล, 2557, น. 52) นอกจากนี้ ตามทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Intellectual Development Theory) เพียเจต์ (Piaget) กล่าวว่า บุคคลแต่อายุ 12 ปีขึ้นไป จะมีพัฒนาการทางสติปัญญาในการเรียนรู้สิ่งที่เป็นนามธรรมได้สูง มีการคิดขั้นสูงที่ซับซ้อนมากขึ้น สามารถสร้างข้อสรุปทั้งแบบอุปนัย และนิรนัยได้อย่างเป็นระบบ สามารถวางแผนการทำงานได้อย่างเป็นระบบ มีการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ มีการวิเคราะห์ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น และผลที่จะตามมา (Outcomes and Consequences) มีการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างมีเหตุผล และมีการให้เหตุผลสนับสนุนความคิดของตนเองอย่างเป็นระบบ (มารุต พัฒนาผล, 2557, น. 137)

กลุ่มตัวอย่างที่เป็นอาสาสมัครนั้น มีปัจจัยส่วนบุคคลที่ใกล้เคียงกัน เนื่องด้วยงานวิจัยนี้เป็น การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการสื่อสาร ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างจึงต้องมีปัจจัยทางด้านภาษาและวัฒนธรรมที่ ไม่แตกต่างกันจนเป็นเหตุให้ผลการวิจัยมีความคลาดเคลื่อน เช่น อายุ (กลุ่มตัวอย่างมีอายุระหว่าง 18 – 20 ปี) ระดับการศึกษา (กลุ่มตัวอย่างศึกษาระดับชั้นปวส.2 สาขาวิชาการตลาดและการขาย) ภูมิภาคถิ่นเกิดและเติบโต (กลุ่มตัวอย่างเกิดและเติบโตที่จ.สกลนคร) ภาษาคำพูดท้องถิ่น (กลุ่ม ตัวอย่างสามารถสื่อสารภาษาไทยภาคกลาง และภาษาอีสานได้) อุปนิสัยร่วมของผู้คนที่เกิดตาม ภูมิภาคต่างๆ ตลอดจนวิถีชีวิตที่ส่งผลถึงการรับรู้ด้านวัจนภาษาและอวัจนภาษา เป็นต้น ซึ่งตามตัว แปรบางประการ ตามแนวคิดของเดวิดที่ปัจจัยส่วนบุคคลอาจส่งอิทธิพลต่อความคลาด เคลื่อนในผลการวิจัย เช่น ความไวต่อเรื่องวัฒนธรรม (Cultural Sensitivity) ทัศนคติสื่อสาร (Metacommunication) การแสดงออก (Expressiveness) ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างอาสาสมัคร ที่มีปัจจัย ส่วนบุคคลที่ใกล้เคียงกันในงานวิจัยนี้ ที่เป็นักเรียนอาชีวศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการ อาชีวศึกษา เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสกลนคร จึงช่วยเอื้อให้ปัจจัยส่วนบุคคลมีความ ใกล้เคียงกัน

นอกจากนี้ปัจจัยคุณภาพของโปรแกรม ที่ผู้วิจัยมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้กลุ่มผู้เข้า อบรมเกิดการเรียนรู้ได้เร็วขึ้น โดยเตรียมความพร้อมจากการนำโปรแกรมไปทดลองใช้ (Try out) กับกลุ่มตัวอย่างที่มีความใกล้เคียงกับกลุ่มทดลอง ก่อนนำไปใช้กับกลุ่มทดลองจริงอีกทั้งยังเป็นตัว แบบ (Role model) แสดงตัวอย่างวิธีการสื่อสารระหว่างบุคคลให้กลุ่มทดลองได้เห็นตัวอย่าง โดย แบบดูว่า (Bandura อ้างอิงใน ฐานิยา ต้นตระกูล, 2553, น. 79) ได้กล่าวว่า การสังเกตพฤติกรรมหรือ การเลียนแบบนั้น ทำให้การเรียนรู้ได้เร็วขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้อง ตามแนวทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มเกสตัล (Gestalt) กล่าวคือ มีการส่งเสริมให้ผู้เรียนใช้กระบวนการคิด อย่างหลากหลาย เช่น การคิดวิเคราะห์ การคิดแก้ไขปัญหา การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิด สร้างสรรค์ ทั้งจากใบงานที่ให้นักศึกษาทำขณะการอบรม การแสดงบทบาทสมมติ และการฝึก ปฏิบัติ มีการให้ผู้เรียนเห็นภาพรวมของสิ่งที่เรียนรู้ก่อนแล้วจึงเรียนรู้ส่วนย่อยตามลำดับ โดยผู้วิจัย ได้แจ้งกำหนดการ โครงสร้างโปรแกรมฝึกอบรม หัวข้อและเนื้อหาการอบรม ก่อนที่จะนำให้ นักศึกษาได้เรียนรู้การสื่อสารระหว่างบุคคลในด้านต่างๆ มีการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ใหม่ ให้ สอดคล้องกับประสบการณ์เดิมของผู้เรียน เช่น กิจกรรมวิเคราะห์ลักษณะคนสี่ภาค นักศึกษาได้ วิเคราะห์คนสี่ภาค ในประเด็นความรู้สึกลึกซึ้ง การแสดงออก และการพูดจา ที่ผู้เข้าอบรมมีการรับรู้

ต่อคนภาคต่างๆ แล้วจึงให้ผู้เข้าอบรมระดมสมองในประเด็นข้อควรคำนึง และแนวทางการสื่อสารกับคนภาคต่างๆ ผู้เข้าอบรมได้นำประสบการณ์การรับรู้เดิมส่วนตนที่มีต่อคนภาคต่างๆ มาหาแนวทางสื่อสารกับคนภาคต่างๆ รวมถึงข้อควรคำนึงในการสื่อสารร่วมกัน เพราะการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับประสบการณ์ใหม่จะทำให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (มารุต พัฒนาผล, 2557, น. 130)

2. ผลการวิจัยตามสมมติฐานการวิจัยข้อที่ 2 นักศึกษาอาชีวศึกษา หลังเข้าร่วมโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่านักศึกษาที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรม ผลการวิจัยพบว่า หลังการทดลองเข้าโปรแกรม พบว่า กลุ่มทดลองมีคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล สูงกว่ากลุ่มควบคุม โดยกลุ่มทดลองมีคะแนนเฉลี่ย 4.17 (SD = 0.44) และกลุ่มควบคุมมีคะแนนเฉลี่ย 3.51 (SD = 0.23) ดังนั้น หลังเข้าโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้การฝึกอบรมเชิงจิตวิทยา นักศึกษาอาชีวศึกษากลุ่มทดลอง มีความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล สูงกว่ากลุ่มควบคุมที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สอดคล้องตามสมมติฐานการวิจัยข้อที่ 2

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะปัจจัยจากโปรแกรมฝึกอบรมที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการสอบถาม (Manipulation) กลุ่มทดลองถึงความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ภายหลังจากพัฒนาตามโปรแกรมฝึกอบรม เพื่อให้มั่นใจว่าจะคะแนนความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลที่สูงกว่ากลุ่มควบคุมนั้น เกิดจากการเข้าพัฒนาตามโปรแกรมฝึกอบรมตามงานวิจัยนี้ มิใช่เกิดจากประสบการณ์ ภูมิความรู้เดิมหรือบริบทแวดล้อมที่กลุ่มทดลองเคยได้รับมาก่อนการเข้าพัฒนาตามโปรแกรมฝึกอบรม สอดคล้องกับงานวิจัยของอรุณญา คำพั้ง (2552) อมรรัตน์ ชัยนนดี (2550) และวิฑูรติพิทย์ หัตถะปนิตร (2550) ที่ดำเนินงานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมจัดกระทำ (Treatment) ให้กับกลุ่มทดลองนั้น สามารถพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลทั้งด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับสุจิตรา ชนานันท์ (2554, น. 49) ที่กล่าวว่า การดำเนินการฝึกอบรมช่วยส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และความสามารถให้สูงขึ้น การศึกษาเรื่องการสื่อสารสามารถช่วยพัฒนาทักษะทางการสื่อสาร การเรียนรู้เกี่ยวกับการสื่อสาร และการฝึกฝนทักษะการสื่อสาร สามารถทำให้สามารถสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Hargie, 2006, น. 2 อ้างอิงใน Wood, 2012, น. 2) โปรแกรมฝึกอบรมนี้ จึงช่วยให้กลุ่มทดลองได้รับการพัฒนาทั้งด้าน

ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ตามโปรแกรมโปรแกรมพัฒนาความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยใช้โปรแกรมฝึกอบรมเชิงจิตวิทยาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. งานวิจัยครั้งนี้ ออกแบบวิธีการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างโดยการฝึกอบรมติดต่อกันเป็นเวลา 2 วัน ดังนั้น อาจปรับระยะเวลาการให้การจัดกระทำ (Treatment) จากเดิมเป็นการใช้เวลาฝึกอบรมติดต่อกัน 2 วัน เป็นการใช้เวลาไม่ติดต่อกัน โดยอาจเป็นสัปดาห์ละ 1 ครั้งต่อตัวแปร 1 ด้าน เพื่อเพิ่มความถี่ในการได้รับการจัดกระทำมากยิ่งขึ้น

2. งานวิจัยครั้งนี้ เก็บผลการวิจัยภายหลังจากการฝึกอบรม ดังนั้น อาจแบ่งระยะเวลาในการเก็บข้อมูลออกเป็นช่วงเวลา เช่น หลังจากการฝึกอบรมแล้ว 1 เดือนเป็นต้น หรืออาจเพิ่มขึ้นตอนการติดตามผลการฝึกอบรม ทั้งนี้ อาจขึ้นอยู่กับกรอบงานวิจัย และเป้าประสงค์ในการเลือกระยะเวลาในการเก็บข้อมูลด้วย

3. งานวิจัยครั้งนี้ ใช้เทคนิคการให้คำปรึกษา และเทคนิคการฝึกอบรมในการดำเนินการฝึกอบรมตามโปรแกรม ดังนั้น ผู้ที่สนใจนำเครื่องมือวิจัยไปปรับใช้ต่อตามบริบท จึงควรมีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับเทคนิคการให้คำปรึกษา และเทคนิคการฝึกอบรม

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. งานวิจัยครั้งนี้ ศึกษากลุ่มตัวอย่างซึ่งคือนักศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสกลนคร ดังนั้น ในการวิจัยโอกาสต่อไป จึงควรศึกษากลุ่มตัวอย่างตามบริบทที่หลากหลายขึ้น อาทิ ภูมิภาคอื่นเกิด ระดับการศึกษา ช่วงวัย เป็นต้น

2. งานวิจัยครั้งนี้ พัฒนาโปรแกรมฝึกอบรมตามตัวแปรความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคล จำนวน 12 ด้านตามแนวคิดของเดวิดโต ดังนั้น เพื่อให้การศึกษานี้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น จึงอาจนำตัวแปรเฉพาะด้านมาดำเนินการพัฒนาโปรแกรมฝึกอบรมเป็นรายด้านไป

เอกสารอ้างอิง

- ฉัฐวิณั สัทธีศรีอรุณ. (2555). *การฝึกอบรม*. กรุงเทพฯ: ที-บู๊คส์.
- ชิตาภา สุขพล่า. (2548). *การสื่อสารระหว่างบุคคล*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ฐานิยา ตันตระกูล. (2553). *ผลการฝึกการสร้างสัมพันธ์ภาพตามแนวคิดวิเคราะห์การสื่อสารสัมพันธ์ของอีริก เบิร์น: กรณีศึกษานักเรียนเดินเรือพาณิชย์ศูนย์ฝึกพาณิชย์นาวี* (ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณัฐชฎา วิจิตรจามรี. (2553). *การสื่อสารในองค์กร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ดวงนภา มกรานุรักษ์. (2554). *อนาคตภาพการศึกษาอาชีพชาวไทยในทศวรรษหน้า (พ.ศ.2554-2564)* (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บุษบา สุธีธร. (2551). *เอกสารการสอนชุดวิชาทฤษฎีและพฤติกรรมกรสื่อสาร* (พิมพ์ครั้งที่ 6). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พงศ์เทพ เทพกาญจนา. (2556). *ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง กรอบมาตรฐานคุณวุฒิ อาชีวศึกษา*. สืบค้นวันที่ 25 พฤษภาคม 2559, จาก http://bsq2.vec.go.th/crouse_manage/อาชีวศึกษาแห่งชาติ56.PDF
- มารุต พัฒนาผล. (2557). *การจัดการเรียนรู้ที่เสริมสร้างการรู้คิดและความสุขในการเรียนรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.
- รจิตลักษณ์ แสงอุไร. (2548). *การสื่อสารของมนุษย์*. กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด.
- ระพินทร์ โพธิ์ศรี. (2553). *สถิติเพื่อการวิจัย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิฑูรทิพย์ หัตถะปนิตร. (2550). *ผลของโปรแกรมฝึกทักษะการสื่อสารระหว่างบุคคลต่อความรู้สึกรู้สึกคุณค่าในตนเองของวัยรุ่นที่ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์แบบเสี่ยงในอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่* (ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัชร ทรัพย์มี. (2554). *ทฤษฎีให้บริการปรึกษา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและกำลังคนอาชีวศึกษา. (2556). จำนวนสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ประจำปีการศึกษา 2555 จำแนกตามขนาดสถานศึกษา. สืบค้น 25 พฤษภาคม 2559, จาก <http://techno.vec.go.th/ประชาสัมพันธ์/รายละเอียดข่าว/tabid/766/ArticleId/371/-2555-161.aspx>.
- สกล วรเจริญศรี. (2550). การศึกษาทักษะชีวิตและการสร้างโมเดลกลุ่มฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนวัยรุ่น (ปริญญาานิพนธ์การศึกษาคณะศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สมคิด บางโม. (2551). เทคนิคการฝึกอบรมและการประชุม. กรุงเทพฯ: วิทย์พัฒนา.
- สุจิตรา ธานานันท์. (2554). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทีพีเอ็น เพรส.
- สุทธิ ชัดติยะ และวิลักษณ์ สุวจิตตานนท์. (2553). แบบแผนการวิจัยและสถิติ. กรุงเทพฯ: หจก.เปเปอร์เฮาส์.
- อนันท์ งามสะอาด. (2553). กระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนอาชีวศึกษา. สืบค้น 25 กันยายน 2556, จาก <https://sisatblog.wordpress.com/2010/08/07/rr/>.
- อมรรัตน์ ชัยนนดี. (2550). ผลของโปรแกรมฝึกทักษะการสื่อสารระหว่างบุคคลต่อความรู้สึกรู้สึกค่าในตนเองของวัยรุ่นชายที่ใช้บริการศูนย์บำบัดรักษาพยาบาลจิตเชิงใหม่ (ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรัญญา คำพึ่ง. (2552). ผลของโปรแกรมฝึกทักษะการสื่อสารระหว่างบุคคลต่อการรับรู้ตราบาปของผู้ที่เป็นโรคจิตเภทที่มารับบริการที่โรงพยาบาลพิชัย จังหวัดอุดรธานี (ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- DeVito, J. A. (2013). *The Interpersonal Communication Book* (13th ed.). New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Wood, J. T. (2012). *Communication in Our Lives* (6th ed.). United States Wadsworth: Cengage Learning.
- Floyd, K. (2011). *Communication Matters*. New York: McGraw-Hill.